

סימן ב

גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

[ט] וידבר ה' אל משה לאמר. [י] דבר אל בני ישראל לאמר איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחוקה לכם או לדרתיכם ועשה פסח לה'. [יא] בחדש השני בארבעה עשר יום בין הערבים יעשו אתו על מצות ומררים יאכלהו. [יב] לא ישאירו ממנו עד בקר ועצם לא ישברו בו ככל חקת הפסח יעשו אתו. [יג] והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה וחדל לעשות הפסח ונכרתה הנפש ההוא מעמיה כי קרבן ה' לא הקריב במעדו חטאו ישא האיש ההוא.

במדבר ט, ט-יג

א. יסודות דין דרך רחוקה

פתיחה

'דרך רחוקה' נזכרה במפורש בפסוקי התורה, כסיבה המונעת אדם מעשיית הפסח. בתורה לא נאמר שהמצויים בדרך רחוקה פטורים מפסח, אלא נאמרו שני דינים אחרים שנוגעים אליהם: דין אחד הוא יכולתם וחיובם להשלים את הפסח שהפסידו, בעשיית פסח שני. דין שני הוא הפטור מכרת.

והנה, ישנו חילוק בין שני הדינים הללו: הדין הראשון חל על כל מי שלא עשה פסח ראשון: טמא, דרך רחוקה, אנוס, שוגג, ואפילו מזיד – כולם חייבים בפסח שני. לעומתו, הדין השני ייחודי לטמא ולנמצא בדרך רחוקה ומבדיל אותם משאר המקרים. חילוק זה, על שני צדדיו, מבואר במשנה (פסחים צב, ב):

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמנו

מי שהיה טמא או בדרך רחוקה ולא עשה את הראשון, יעשה את השני. שגג או נאנס ולא עשה את הראשון, יעשה את השני. אם כן, למה נאמר טמא או שהיה בדרך רחוקה? שאלו פטורין מהכרת ואלו חייבין בהכרת.

ופירש הרמב"ם (פיהמ"ש פסחים ט, א) :

אם היה טמא או בדרך רחוקה בפסח ראשון ולא עשה את השני אינו חייב כרת, מפני שכבר נפטר מפסח ראשון שבו נאמר כרת, ונדחה לפסח שני שלא נאמר בו כרת. ואם שגג או נאנס בפסח ראשון ולא עשה את השני חייב כרת; לפי שנאמר בתורה שכל מי שלא היה טמא או בדרך רחוקה ולא עשה פסח כלל, חייב כרת.

דין שלישי ששייך למצויים בדרך רחוקה מובא ברמב"ם (ה' קרבן פסח ה, ג) :

ומי שהיה בדרך רחוקה ושחטו וזרקו עליו – אף על פי שבא לערב, לא הורצה, וחייב בפסח שני.

אמנם הרמב"ן (במדבר ט, י) חולק בזה על הרמב"ם :

מי שהיה בדרך פטור מן הראשון ועושה השני, ואם רצה לצאת [ידי חובה] בראשון וצוה ושחטו עליו הורצה, דקיימא לן (פסחים צב, ב) מיחס הוא דחס רחמנא עילויה ואי עביד תבא עליו ברכה. ויתכן שלכך הזכיר הכתוב 'רחוקה', כי בדרך הקרובה בידו לעשות השני או הראשון, שישחטו ויזרקו עליו ויבא ויאכל לערב.

לאור זאת, יש לברר : (א) האם דין דרך רחוקה הוא דין של פטור או דין של אונס? (ב) מהי הגדרת דרך רחוקה, לפי התנאים והאמוראים השונים, באדם טהור ובאדם טמא? (ג) כיצד יש להכריע להלכה בין הדעות השונות, ומהם הנימוקים להכרעה זו? (ד) באיזה זמן ביום י"ד בניסן נקבע האם האדם נידון כמי שהיה בדרך רחוקה? (ה) כיצד נקבע שיעור דרך רחוקה בזמנו, שבו עיקר התנועה מעיר לעיר הוא באמצעות רכבים, רכבות ושאר כלי תחבורה מהירים? האם דין דרך רחוקה שנקבע בזמן חז"ל לפי הילוך רגלי יכול להשתנות לאור

השינוי באופני התחבורה, או שהוא קבוע ואינו תלוי באופן ובקצב התנועה ממקום למקום. (ו) האם המרחק נמדד מירושלים או מהמקדש?

הבדל בין אונס לפטור

ראשית, יש לדון האם דין דרך רחוקה הוא פטור או אונס. אם הוא פטור – משמעות הדבר היא שמלכתחילה לא ציוותה התורה את הנמצא בדרך רחוקה להקריב קרבן. לעומת זאת, אם מדובר על אונס – הציווי בעינו עומד, אלא שאותו אדם מנוע מלקיימו, ואונס רחמנא פטריה.

ההבדל בין שני המצבים מתבטא במציאות של אדם שיכול לדאוג מבעוד מועד להתחייב במצווה – אם מדובר בפטור, מכיוון שלא עתידה לחול עליו כל חובה, הוא אינו חייב מבעוד מועד לדאוג ליכולת לקיימה, ואינו חייב לקרב עצמו למקדש. אך אם מדובר על אונס, מכיוון שעתידה לחול עליו חובה, עליו להשתדל מבעוד מועד להתכונן למצווה ולעשות והוא מחויב לדאוג להתקרב לירושלים מבעוד מועד (כפי שהיוצא לדרך צריך להצטייד בתפילין, אף שטרם הגיע זמן הנחתו, כדי שלא יגיע למצב של אי-הנחתן באונס), ורק אם לא עשה זאת, הוא נחשב בדיעבד כאונס ונפטר מכרת.

יש להדגיש שבכל מקרה אין עונש של כרת למי שהיה בדרך רחוקה גם אם יכול היה לבוא לירושלים אך נמנע מכך, כמבואר בפסוקי התורה. ויתירה מזו מבואר בירושלמי (פסחים ט, ב) שאפילו מי שהיה בדרך קרובה והתרחק פטור מכרת:

היה נתון מן המודיעית ולפנים קודם לשש שעות, יצא לו קודם לשש שעות, יכול יהא חייב? תלמוד לומר 'וחדל לעשות' – החדל בשעת עשייה חייב, שלא בשעת עשייה פטור.

ראיות לכך שדין דרך רחוקה הוא אונס ולא פטור

המנחת חינוך (ה, יג) כתב שסברה פשוטה היא שחייב כל אדם לעשות השתדלות מראש להימצא בקרבת המקדש בזמן הקרבת הפסח, שאם לא נאמר כן, נמצא שרוב ישראל פטורים מן הפסח, שהרי בדרך כלל הם נמצאים מן

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמנו

המודיעין ולחוף, וזה אינו מסתבר כלל. כך כתבו גם השאילת יעבץ (א, קכז); ויעוין שם שהאריך בזה), הר המוריה (הל' קרבן פסח ה, ט ד"ה חולה) וערוך השולחן העתיד (קדשים קפא, ו).¹

1. וסברתם של ארבעת האחרונים הללו, ואחרונים נוספים דלקמן, מינייהו מלכי מינייהו איפרכי, היא לכאורה הפוכה מהסברה שכתב בספר קרבן פסח כהלכתו (פסח שני כהלכתו, הערה יב ד"ה אבל מאידך וד"ה אבל כל, עמי' רמט-ט): 'ברור שאין להעלות על הדעת שמי שגר בסוף העולם צריך להשתדל להיות בערב פסח בירושלים, שאם כן היו אסורים בני ישראל להתיישב בארצות רחוקות בזמן בית המקדש כלל, וברור שזה אינו. אלא על כרחך צריך לומר שעיקר החיוב הוא בארץ ישראל [...] ועל כרחך שאפילו אם היה יכול להתקרב לירושלים אינו חייב כלל, והטעם נראה כמו שכתבתי, שאם לא כן לא היו יכולים ישראל לדור בחו"ל. ולכאורה תלי תניא בדלא תניא, דהא לדעת הרמב"ן (הוספות לטה"מ"ז, ד) ועוד פוסקים רבים אכן אין לדור בחו"ל, ויש לדור בארץ ישראל דווקא, כמבואר באורך בספר נחלת יעקב (זיסברג), ואכמ"ל. ומה שרבים לא נהגו כך, הוא הוא מקום חרפתו ותורפתו של החבר בשיחתו עם מלך כוזר (ספר הכוזרי א, קטו), ולפי ספר הכוזרי (ה, כז) תיקון עניין זה בפועל ממש, הוא חיוני לגאולתנו, ואף לעצם עמידתנו לפני ה', יעו"ש. ויעוין עוד לקמן (עמי' נז הערה 8). ואמנם בעל הקרבן פסח כהלכתו הוא חסיד סאטמר, אך אפילו להבנת היואל משה בדעת הרמב"ן וסיעתו, לא הופקעה מצוות יישוב ארץ ישראל אלא בזמן גלות, ולא בזמן הבית, כמבואר בספר ויואל משה, מאמר יישוב ארץ ישראל (לאורך כל המאמר, ובעיקר סי' קט וסביבתו, ובמיוחד סי' קיז: 'בזמן הגלות נדחה היישוב בארץ ישראל, שאי אפשר לקיים שניהם [=את גזירת הגלות ואת מצוות יישוב ארץ ישראל], כמו שהארכתי למעלה'. ואכמ"ל בזה). ומקרא מלא צוח ואומר (שמות ו, ח): 'והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'', וכי יעלה על הדעת לסרב או להתעלם משבועת ה' לתת לנו את הארץ. ואם כשהנהיגם מברכים אין להסיח את הדעת (שו"ע או"ח קכח, כג; כו), כל שכן כשהקב"ה בעצמו נשבע ומקיים לעינינו, שאין להסיח את הדעת. וצ"ע. מלבד כל האמור, מקרא מלא נוסף צוח ואומר (שמות כג, יז): 'שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך אל פני האדון ה'', והכתוב שנה ושילש ציווי זה (שם לד, כג; דברים טז, טז), ופרטיו מבוארים במסכת חגיגה וברמב"ם ה' חגיגה. והמאחר ומגיע במהלך החג ולא בערב החג הוא מגונה (רמב"ם ה' חגיגה א, ה), והגמרא (ברכות כח, א) מזכירה אותו יחד עם המאחר את התפילה ומתפלל אותה שלא בזמנה (ויעוין בספר אסיפות דברי יואל עמי' קז מכתב ח), ויעוין עוד באריכות בגדרי מצוות העלייה לרגל בספרים עליית שלמה (יונגר) ומצות עליה לרגל

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

נראה שיש להוכיח כן מכיוון נוסף, שהרי התורה (במדבר ט, י) השמיעה את דין הטמא ומי שהיה בדרך רחוקה בחדא מחתא, ומסתבר שגדרם שווה. ובנוגע לטמאים נראה פשוט שלא הופקעה מהם מצוות קרבן פסח, והם אינם פטורים אלא אנוסים, דכאשר חכמים אסרו הזאה על טמא מת בערב פסח שחל בשבת, הגמרא (יבמות ז, ב) ראתה בכך עקירת מצוות עשה מן התורה בשב ואל תעשה, ואם הטמא היה מוגדר כפטור, לא היה נכון לייחס לחכמים עקירה, שהרי התורה עצמה פטרנו.

כך עולה גם מהאמור בגמרא (פסחים סט, ב) שטמא שיכול היה להיטהר ולא עשה זאת, עונשו בכרת:
יכול לא יהא ענוש כרת אלא שהיה טהור, ושלא היה בדרך רחוקה. ערל וטמא שרץ ושאר כל הטמאים מנין? תלמוד לומר: 'והאישי'.

ופרש"י:

ערל וטמא שרץ ושאר הדומין לו, כגון כל טמאי טומאת ערב שראויין ליתקן, וכגון טמא מת שחל שביעי שלו בערב הפסח.

המנחת חינוך (שם), האור שמח (ה' סנהדרין כ, ב; ויעו"ש ה' קרבן פסח א, יח ד"ה וכיון), האבי עזרי (ה' תפילה ג, יא; ויעוין בדבריו לקמן) והשער הקרבן

כהלכתה (שווארץ). ומדוע אין די בזה כדי 'להעלות על הדעת שמי שגר בסוף העולם צריך להשתדל להיות בערב פסח בירושלים'. וצ"ע.

שוב ראיתי שבאילת השחר (זבחים כב, ב ד"ה יל"ע) כתב כעין דברי הקרבן פסח כהלכתו (ולכאורה מי שדר בחו"ל – כשם שאינו מחויב לבוא לפסח ראשון, כך אינו מחויב לבוא לפסח שני [...]) והכי נמי מסתברא, דאטו מי שדר באספמיא הרחוקה, מהלך שנה מארץ ישראל, יהא צריך לבוא לעשות פסח, אך הוא עצמו כתב שהדבר קשה (יובאמת קשה, דאם מי שרחוק א"צ לבוא ולעשות פסח, מאי שנא משאר מצוות שצריך לדאוג לקיומם קודם שהגיע הזמן), ולכאורה לא ברור אפוא מדוע פתח וכתב על דבר קשה זה שהוא מסתבר. וצ"ע.

ואמנם יש בפוסקים מי שדן לפטור מפסח את המתגורר בחו"ל, אך לא משום שהוא נמצא בסוף העולם ו'באספמיא הרחוקה' אלא מעצם היותו בחו"ל, ומלבד זאת, נראה שדעה זו אינה העיקרית להלכה, כמבואר לקמן (עמ' נו).

(פ"א הערה 40) אף הוכיחו זאת מכך שבגמרא (סוכה כה, א-ב) למדו שהעוסק במצווה פטור מן המצווה מאותם אנשים שעסקו בקבורת מת מצווה על אף שהדבר מנע מהם לעשות קרבן פסח באותה שנה, ומוכח שהמתבטל מעשיית פסח עקב טומאתו אינו פטור אלא אנוס, ואילו יכול היה להיטהר היה מתחייב לעשות זאת,² ודווקא טמאים אלה שעסקו במצווה נפטרו מהצורך להיות טהורים.³

וכן כתב ר"ח (פסחים צב, ב ד"ה אם כן):
אם כן למה נאמר בדרך רחוקה, הרי אנוס הוא וכבר שנה האנוסין.

וכן מבואר בדברי רש"י (פסחים צב, ב ד"ה אם כן):
דאנוס הוי, דלא מצי עביד [...] הואיל ושאר אונסין אידחו לשני אונס דדרך רחוקה למה לי דאידיכר רחמנא טפי מאונס אחרינא, הא דרך רחוקה אנוס הוא, שאינו יכול ליכנס כל שעת שחיטה, כדאמרינן בגמרא.

ולשון הרמב"ם (הל' קרבן פסח ה, א) היא:
מי שהיה טמא בשעת שחיטת הפסח, שאין שוחטין עליו, או שהיה בדרך רחוקה, או נאנס באונס אחר, או ששגג ולא הקריב בראשון – הרי זה שוחט פסח בארבעה עשר שְׁלֹחֶדֶשׁ השני בין הערבים.

2. אך המנחת חינוך כתב מיד לאחר ראייה זו: 'ויש לדחות בקל', ולא ירדתי לסוף דעתו. ואם כוונתו לחלק בין קום עשה לשב ואל תעשה, הרי ברור שאסור לבטל עשה בין בקום עשה ובין בשב ואל תעשה. ויעוין בזה בדברי האבי עזרי דלקמן. וצ"ע. הרב הלל בן שלמה שליט"א הציע שכוונת המנחת חינוך היא שיש לדחות בקל את דעת הצ"ח שכנגדה הובאה הראיה.

3. וכן כתב גם האור החיים (במדבר ט, ו): 'ותבוא הסברא להטיל בהם דופי אשר לא שמרו את מצות ה' ונטמאו ולא חששו למצות פסח, תלמוד לומר 'ויהי' לשון יחיד, לומר כי לא היה אלא ענין טומאה אחד אשר נטמאו האנשים בה, וענין טומאה זה עצמו לא היה בידם להשתמר ממנו ובעל כרחם היו נטמאים'.

4. בדפוס וילנא נדפס בדף צג, א.

הרי שאף טמא ודרך רחוקה הם בכלל אונס.⁵ וכן כתב הרי"ד (פסקים; פסחים צג, א) שכל הטמאים שנאמר שאינם עושים פסח הם בגדר אנוסים: תנו רבנן: אילו שעושין את השיני: הזבין והזבות, והמצורעין והמצורעות, ובוועלי נידות והיולדות, והשוגגין והאנוסין והמזידין, וטמא ומי שהיה בדרך רחוקה. אם כן, למה נאמר דרך רחוקה? שאילו פטורין מן ההיכרת, וכל כיוצא בהן שהן אנוסין, ואילו המזידין חייבין כרת.

שיטת הצ"ח

והנה, כתבו התוס' (פסחים ג, ב ד"ה מאליה):
רבי יהודה בן בתירא שלא עלה לרגל – יש לומר שלא היה לו קרקע; או זקן היה שאינו יכול להלך ברגליו, דפטור מפסח כמו מראיה; אי נמי נציבין חו"ל היא.

לפי ההסבר השני, שר' יהודה לא היה יכול להלך ברגליו, מובן שכשם שנפטר מראייה בנסיבות אלו, כך נפטר מן הפסח.⁶ לעומת זאת, ההסבר הראשון וההסבר השלישי אינם קשורים לפסח לכאורה. ובאמת הצ"ח (על התוס' שם) כתב:

אין כוונת התוס' שמי שאין לו קרקע פטור מפסח, ופוק חזי שתחלת קושיית התוספות לא היה להקשות למה לא עלה רבי יהודה בן בתירא לעשות הפסח, שזה אינו קושיא דודאי היה בדרך רחוקה ופטור, ולא מצינו שיהיה מחוייב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח, ובי"ד שמגיע הזמן הרי הוא בדרך רחוקה. אבל הוקשה להם למה לא עלה לרגל.

5. ואמנם בשערי יושר (שער הספקות, יב) העלה מדברי הרמב"ם שטמא מת פטור מן הפסח, ודווקא שאר הטמאים הם אנוסים, אך נראה שאין כוונתו לפטור בזה טמא מת מהשתדלות להיטהר, ואין דבריו אמורים אלא בנוגע לנידונים אחרים שדן בהם שם. ואכמ"ל.

6. המשנה למלך (הל' קרבן פסח א, א) הקשה על התוס': 'ובגמרא לא פטרו זקן מפסח אלא כשאינו יכול לאכול כזית'. ואולי התוס' הבינו שלא מדובר בפטור עצמי למי שאינו יכול להלך ברגליו, אלא מדובר בחוסר יכולת בפועל להגיע למקדש. וצ"ע. ולקמן צוינו אחרונים שדנו בסוגיה זו, ובין היתר האריכו לדון בדברי התוס'.

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

מבואר בצל"ח שיש לפטור מפסח את כל מי שגר בריחוק מקום בירושלים. כך כתב גם המרומי שדה (הוריות ג, א ד"ה ובהוראה; ויעוין עוד בדבריו בפסחים צג, ב ד"ה איזו), ויעוין עוד במקראי קודש (פראנק; פסח ח"א סי' ו). המנחת חינוך (שם) תמה על דברי הצל"ח הללו וכתב:

ודבריו אינם מובנים לי כלל, דודאי ממצות עשה על כל ישראל לעשות הפסח ככל מצות עשה שבעולם, ומחויב לילך מקצה הארץ להתקרב עצמו כדי לקיים מצות עשה. אך אם עבר והוא בדרך רחוקה, יש דינים שציוותה התורה. אבל בודאי מחויב להתקרב ולקיים מצות עשה. ולדבריו כל ישראל אפילו בארץ ישראל, כל שהם רחוקים ט"ו מיל מירושלים שזה דרך רחוקה.

בשו"ת יחל ישראל (סי' לב ד"ה ונראה) כתב בביאור דברי הצל"ח:

ונראה על פי מה שהוכיח מו"ר בספר אבי עזרי (מהדו"ק פ"ג מהל' תפילה הי"א) שהדין שטמא ומי שהיה בדרך רחוקה פטורים מקרבן הפסח פטורים **אינו משום אונס, אלא התורה דחתה אותם מהחיוב ואמרה שאין עליהם חיוב**. ולכן איתא בפסחים (צד, א) שאע"פ שיכול לבא בסוסים ולהגיע בזמן לבית המקדש, מכל מקום יש לו דין דרך רחוקה ואינו חייב כרת, ואף על פי שיכול להגיע ולצאת ממצב האונס, שמע מינה שפטור זה אינו פטור של אונס, ובמקרה זה אף על פי ששטו עליו את קרבן פסח, הקרבן אינו מרצה לו כיוון שהוא פטור, עיי"ש בעומק דבריו. נמצינו למדים שבין תנאי החיוב לקיום מצות קרבן פסח ישנו תנאי שלא יהיו בזמן החיוב בדרך רחוקה, ויש תנאי שלא יהיו טמאים, ולפיכך י"ל שאין כל חיוב לפני זמן הקרבן לדאוג שתנאי החיוב יתקיימו.

מבואר בדבריו שהבין את דברי הצל"ח כפשוטם, שאכן אין כל חיוב לפני זמן הקרבן לדאוג שתנאי החיוב יתקיימו. והוא תולה זאת בדין דרך רחוקה. ואולם נראה לכאורה שירד להציל ולא הציל, ועיקר הקושי שהתקשה המנחת חינוך בדברי הצל"ח אינו מיושב בזה. שהרי יוצא שהתנאי שקיים בפסח יוצא פטור של רוב עם ישראל מהמצווה, והדבר תמוה. וכן אין בזה מענה לשאר ההוכחות דלעיל שדין דרך רחוקה הוא אונס ולא פטור.

ומה שהסתמך על דברי רבו האבי עזרי, לכאורה יש לדחות, ואדרבה, דברי האבי עזרי הם ראייה לסתור. דאמנם הוא מבחין בין אנוס ובין הנמצא בדרך רחוקה שהוא דחוי,⁷ אבל אין בכל דבריו כדי להוכיח שהנמצא בדרך רחוקה פטור מלבוא לירושלים, אלא להיפך. וכל כוונת האבי עזרי להבחין בין מי שבשעת הקרבת הפסח נאנס ולא יכול לעשות הפסח מסיבות שונות, ובין מי שבשעת הקרבת הפסח נאנס ונמצא בדרך רחוקה. וההשלכה של האבחנה הזו היא לעניינים אחרים, וכפי שהתבאר לעיל, ולא לפטור מעצם הצורך לבוא לירושלים לעשות פסח. ולכאורה הדברים מפורשים להדיא בלשון האבי עזרי:

סאין דין הטמא ומי שהיה בדרך רחוקה כדין האנוס, וטמא ומי שהיה בדרך רחוקה רחמנא דחייה אותו ופטור הוא ואף אם שחטו עליו אינו מרצה, כדאיתא בגמרא ריש פרק מי שהיה בפסחים, אבל מכל מקום **בודאי שאסור להטמא ולילך לדרך רחוקה אף קודם זמן הפסח כדי לבטל מצות פסח, שהרי אסור לבטל מצות עשה**. ומשום כך הוכיח הגמרא מדמותר לו להטמא למת בשביל מצות טומאת קרובים אף שעל ידי זה מתבטל מצות עשה של קרבן פסח, והלא עכשיו כשטמא מבטל המצות עשה, והרי אסור לגרום שיתבטל מצות עשה, מזה ראייה שעוסק במצוה פטור מן המצוה.

וברור שביטול מצוות עשה אסור בין כשנעשה בקום עשה ובין כשנעשה בשב ואל תעשה. וכמו שאסור לבטל מצוות עשה דקריאת שמע והנחת תפילין אף שהאדם אינו מבטל את המצווה בקום עשה. ובדעת היחל ישראל, ייתכן לומר שחילק בין קום עשה לשב ואל תעשה. ומכל מקום, לכאורה נראה יותר שאין לחלק. וגם אם נחלק, לכל היותר נרוויח שלא תהיה סתירה מדברי האבי עזרי (שאסור ללכת לדרך רחוקה בקום עשה) לדברי היחל ישראל בדעת הצל"ח (שהתיר להישאר בדרך רחוקה בשב ואל תעשה), אך גם לא תהיה סייעתא. וצ"ע.

ולגופה של הוכחת הצל"ח מדברי התוס', ביחל ישראל (שם ד"ה ברם) עמד על כך שמדברי הר"ש משאנץ בתוספותיו, שהן המקור לתוס' שלנו, מוכח שלא כהבנת הצל"ח. דהא כתב (פסחים ג, ב ד"ה מאליה):

7. ובגדר דחייה זו האריך האבי עזרי במקום אחר (הלי קרבן פסח ה, ג), ותמצית דבריו הובאה לקמן (עמי עא). ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

ור' יהודה בן בתירא שלא היה עולה לרגל לעשות פסח – וי"ל שלא היה לו קרקע, או שהיה חולה וזקן [...] אי נמי נציבין בחוצה לארץ.

הרי שהוקשה לו 'למה לא עלה רבי יהודה בן בתירא לעשות הפסח' ונוקק ליישב זאת, ושלא כדברי הצ"ח שכתב 'שזה אינו קושיא דודאי היה בדרך רחוקה ופטור'. ומפורש יוצא מדברי הר"ש שאלמלא הטעמים שכתב, לא היה ר' יהודה בן בתירא נפטר מן הפסח בגלל עצם ריחוקו מירושלים. ולהיפך מדברי הצ"ח. ואמנם מהר"ם חלאוה (ד"ה שלחו) ורבינו פרץ (ד"ה שלחו) לא הזכירו את הפסח אלא רק את העלייה ברגל, אך אין הכרח שהתכוונו לחלוק על דברי הר"ש. ויעוין עוד במנחת אליהו (קוליץ; ח"א סי' ב), ביחל ישראל (סי' לא-לב), בחבל נחלתו (אפשטיין; ח, יא) ובשערי היכל (פסחים מערכה א), שהאריכו לבאר את הטעמים שכתבו הראשונים ואת מקורותיהם בתנ"ך ובחז"ל, תוך בחינת היחס בין מצוות ראייה לפסח. ומקורות נוספים בעניין זה קובצו בספר דף על הדף (על התוס' שם). וביסוד הקשר בין פסח לארץ ישראל, יעוין גם ברמב"ן (במדבר ט, א) ובבני יששכר (מאמרי חודש ניסן ד, דרוש יג). ועכ"פ להלכה, הרמב"ם לא כתב שהיושב בחו"ל או מי שאין לו קרקע פטור מפסח או מראייה, ודבריו שנכתבו בדקדוק לקביעת הלכה למעשה, המה לנו לעיניים. ודברי הצ"ח צריכים ביאור.

וכדי ליישב את דברי הצ"ח בביאור התוספות, ניתן אולי לדחוק ולבאר שהאונס שגרם לר' יהודה בן בתירא להיות בדרך רחוקה הוא סיבת הפטור, ולא עצם היותו בדרך רחוקה. ובאמת נראה שעצם ישיבתו של ר' יהודה בן בתירא בחו"ל נבעה מאונס כלשהו, ואילו היה באפשרותו לגור בארץ ישראל, בלאו הכי היה עושה זאת, שהרי הוא עצמו בכה וקרע את בגדיו כשנאלץ לצאת ממנה, ואמר ששקולה ישיבתה כנגד כל המצוות (ספרי דברים, פ^ט).

8. 'מעשה ברבי יהודה בן בתירה ורבי מתיה בן חרש ורבי חנניה בן אחי רבי יהושע ורבי יונתן שהיו יוצאים חוצה לארץ, והגיעו לפלטום, וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם, וקראו את המקרא הזה: 'וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החקים האלה'. אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. מעשה ברבי אלעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבים אצל רבי יהודה בן בתירה ללמוד ממנו תורה,

ואולם, לשון הצ"ח אינה משאירה מקום להבנה זו. דהוא כותב: 'ולא מצינו שיהיה מחוייב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח', והרי לפי ההבנה המוצעת בהחלט ישנו חיוב כזה באופן עקרוני, אלא שר' יהודה בן בתירא היה אנוס, ושלא כדבריו הללו. ועוד, שאם היה ר' יהודה בן בתירא אנוס ולא היה יכול לעלות לעשות פסח, אזי מינייה וביה גם לא היה יכול לעלות לרגל, ולא היה צורך בתירוצי התוס' הנוספים. ומכך נראה ברור שלשיטת הצ"ח אכן אין חיוב לעלות לעשות פסח, וישנו רק חיוב לעלות לרגל שתלוי בתנאים הנ"ל. ועל זה קשה לכאורה מכל המקורות המחייבים לעלות לעשות פסח. וצ"ע.

דעת ר' אליעזר בעניין זה

והנה, נאמר במשנה (פסחים צג, ב):

איזו היא דרך רחוקה? מן המודיעים ולחוץ, וכמדתה לכל רוח, דברי רבי עקיבא. רבי אליעזר אומר: מאיסקופת העזרה ולחוץ. אמר ליה רבי יוסי: לפיכך נקוד על ה',⁹ לומר לא מפני שרחוק ודאי, אלא מאיסקופת העזרה ולחוץ.

הגמרא (צד, ב) מדייקת מדברי ר' אליעזר וקובעת: 'ואף על גב דמצי עייל, ולא אמרינן ליה קום עייל', ולכאורה זה כדברי הצ"ח. ולפי מה שהתבאר, נראה שדברי הגמרא הללו אלו אמורים דווקא לשיטת ר' אליעזר, ולא לשיטת ר' עקיבא.

ברם, לפי הירושלמי (פסחים ו, ג) אף ר' אליעזר מודה שקיימת חובה להקריב פסח גם לנמצא בדרך רחוקה: 'אמר רבי יוחנן: לא אמר רבי אליעזר אלא לפוטרו מן ההכרת'. וכן משמע מדברי הרמב"ם (פיהמ"ש פסחים ט, ב) שפירש

והגיעו לצידון, וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם, וקראו את המקרא הזה: 'וירשתם אותה וישבתם בה ושמרת לעשות את כל החוקים האלה ואת המשפטים'. אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה; חזרו ובאו להם לארץ ישראל.

9. נקוד על ה' – שברחוקה, וכל ניקוד למעט הדבר בא, דמשמע: סמיוה להא תיבה מהכא' (רש"י).

את דברי ר' אליעזר באדם ש'חלה או שנתקלקל הלוכו ואינו יכול להכנס לעזרה בזמן ההקרבה, ולא בסתם אדם. ויעוין עוד בדבריו להלן.

ואולי יש לדחות ולהשוות את התלמודים ולקבל את דברי הרמב"ם הללו, ולומר שמה שכתוב בבבלי אינו כפשוטו שלא אמרינן ליה כלל קום עייל, אלא שלעניין חיוב כרת הוא אינו נידון כמזיד שהיה מחויב לעשות פסח ולא עשה. ואולי אף לדחוק בלשון התוס' והר"ש שמה שכתבו 'חייב בפסח', פירושו חייב כרת אם לא עשה פסח. ובאמת בהר המוריה הנ"ל כתב את דבריו אליבא דר' אליעזר. אך לכאורה הדוחק בזה ניכר. וצ"ע.

מכל מקום, מסוגיית הגמרא נראה שההלכה כרבי עקיבא, שכן עולא דן בגדר דרך רחוקה על פי שיטתו, וכן הובאה ברייתא העוסקת בדין העומד חוץ למודיעין ויכול להיכנס בסוסים ופרדים, או שעומד לפניו ממודיעין אך אינו יכול להיכנס מפני גמלים וקרונות המעכבים אותו – והכול על פי הגדרת דרך רחוקה אליבא דר' עקיבא. ולקמן יתבאר שהראשונים אכן נקטו להלכה כר' עקיבא בהגדרת דרך רחוקה.

הגדרת דרך רחוקה לפי רבי אליעזר

והנה, בהמשך הסוגיה (צד, ב) מקשה הגמרא על סתירה הקיימת לכאורה בדעת רבי אליעזר, שמצד אחד פטר מן הפסח את כל מי שנמצא בדרך רחוקה, כלומר מחוץ לאסקופת העזרה; ומצד שני, חייב בכרת את הנמנע מלעשות את הפסח בגלל היותו ערל:

ורבי אליעזר אומר מאיסקופת כו'. ואף על גב דמצעי עייל, ולא אמרינן ליה קום עייל. והתניא: יהודי¹⁰ ערל שלא מל ענוש כרת, דברי רבי אליעזר.

ולכאורה שניהם יכולים לתקן את המצב ולהתחייב בפסח ולקיימו, ומדוע זה פטור לכתחילה וזה חייב כרת? הגמרא הביאה שני תירוצים:

10. תיבה זו אינה מופיעה בכ"י מינכן ובר"ח, וכן במקבילה בגמרא לעיל (סט, א), ונראה שנוספה כאן מפני הצנזורה.

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

אמר אב"י: דרך רחוקה לטהור, ואין דרך רחוקה לטמא.
ר"ב אמר: תנאי היא; דתניא, רבי אליעזר אומר: נאמר ריחוק מקום בפסח
ונאמר ריחוק מקום במעשר. מה להלן חוץ לאכילתו, אף כאן חוץ לאכילתו. רבי
יוסי בר רבי יהודה אומר משום רבי אליעזר: חוץ לעשייתו. כמאן אזלא הא
דאמר רבי יצחק בר רב יוסף: בטמאים הלך אחר רוב העומדין בעזרה. כמאן,
כרבי יוסי בר רבי יהודה שאמר משום רבי אליעזר.

לפי אב"י, דין דרך רחוקה אליבא דרבי אליעזר הוא פטור מיוחד הפוטר את
מי שנמצא מחוץ לעזרה מחיוב בפסח, ופטור זה אינו חל על טמאים¹¹ וערלים
(כמבואר בהרחבה לקמן). לפי ר"ב (על פי פירוש רש"י¹² ותוס'), מהעובדה
שמצאנו מחלוקת תנאים בדעת רבי אליעזר, האם דרך רחוקה היא מחוץ
למקום עשייתו (עזרה) או מחוץ למקום אכילתו (ירושלים), מוכח שדעתו של
רבי אליעזר בעניין אינה חד-משמעית, ואם כן יכולים אנו לפרש גם את
הברייתא המחייבת כרת ערלים שהיה בידם למול כדעה נוספת בדעת רבי
אליעזר, שלפיה רק מי שלא עשה את הפסח מחמת אונס פטור מכרת, ולשיטה
זו גם ר' אליעזר מודה שרק מי שהיה בדרך רחוקה ממש (מחוץ למודיעין) פטור
מכרת.

ביאור שיטת אב"י בדעת ר' אליעזר

והנה, תירוצו של אב"י צריך עיון: לשיטתו יוצא שערל שאינו נמצא בעזרה
מחויב למול כדי שיהיה ראוי לקרבן פסח, אך לאחר שמל הוא פטור מפסח
משום שנמצא בדרך רחוקה. וכבר עמדו בזה התוס' (שם ד"ה ואין), וכתבו:
ואין דרך רחוקה לטמא – קצת תימה, כשהוא עומד חוץ לעזרה והוא ערל או
טמא חייב בפסח, ואם ימול ויטהר יפטר. מיהו דוגמת זה מצינו כל הראוי לבילה
אין בילה מעכבת בו.

11. המהרש"א (על רש"י ד"ה ואין דרך) ביאר שהכוונה דווקא לטומאות שאפשר להיטהר מהן בו
ביום כטומאת שרץ, ולא לטומאת מת ונידה.

12. אמנם בתוס' הר"ש (ד"ה אף) כתב בשם הקונטרס שמחלוקת התנאים בברייתא דחוץ לאכילתו
וחוץ לעשייתו היא היא המחלוקת בין משנתנו לברייתא דערל, והקשה על כך ותיירץ מדנפשיה
כפי שהתבאר בדעת רש"י.

מבואר בדבריהם שהנימול נחשב 'ראוי לפסח', ומשום כך פטרה אותו התורה מלהיכנס לעזרה וחל עליו דין דרך רחוקה, כדין מנחה שיצקו עליה שמן אך לא בלולה, שאין הבילה מעכבת. אמנם לכאורה יש בזה קושי, דלכאורה הנמצא בדרך רחוקה אינו ראוי להקריב, ואין זה כראוי לבילה. ואדרבה, אילו היה ראוי להקריב (דהיינו, שהיה בתוך העזרה) ונמנע מלעשות זאת, היה חייב כרת. ואם כן, מדוע חייבתו תורה להסיר מעליו מניעה אחת (ערלות) כאשר רובצת עליו מניעה נוספת (ריחוק)? ודוחק לומר שהתורה חייבתו לצמצם את היותו אינו ראוי מאינו ראוי משני טעמים לאינו ראוי¹³ מטעם אחד.¹⁴

ובאמת בתוס' הר"ש משאנץ, שהן המקור לתוס' שלנו, סייג את הדימוי לבילה ונזקק לטעם נוסף. וז"ל:

13. [הערת עורך (הרב בעז אופן): לכאורה כוונת התוס' לחלק בין חיסרון בגוף המקריב, שנקרא 'אינו ראוי להקריב' ובין חיסרון בקרבה גיאוגרפית, שהוא נחשב 'ראוי להקריב', ומשום כך פטרתו התורה, כפי שפטרה מבלילת העיסה כאשר כל מרכיביה קיימים ורק מחוסרים מעשה (שינוי מקום; בלילה). הבנה זו מתיישבת דווקא עם שיטת ר' אליעזר, שדרך רחוקה אינו ריחוק רב המקשה להגיע (שאז היה הדבר נחשב ל'אינו ראוי'), אלא מאסקופת העזרה ולחוץ, כי די ביכולתו התיאורטית להיכנס ולהקריב. ע"כ הערת עורך. תגובה להערה: אכן נראה כך הבינו התוס'. ועדיין, נראה לכאורה שיש בדבר דוחק. סוף סוף האדם לא עשה פסח, ומהיכא תיתי לפוטרו מכרת רק משום שהיה ראוי לעשותו, אם בידו היה לעשותו והתבטל מכך.]

14. השפת אמת (על תוס' ד"ה ואין) הקשה עוד על התוס', מדוע הם מניחים ש'הוא עומד חוץ לעזרה', והרי מותר לערל להיכנס לעזרה. והאריך ליישב זאת. ויעוין עוד בחידושי הגרז"ר בענגיס (ח"ב סז, י). אמנם נראה בפשטות שדברי התוס' מבוססים על מקורם בדברי הר"ש משאנץ דלהלן, ובדבריו מבואר שהסוגיה אזלא כר' עקיבא (חגיגה ד, ב) המרבה ערל כטמא ולכן פוטרו מראייה, ודברי ר' עקיבא הובאו להלכה ברמב"ם (הלי' חגיגה ב, א ושם ג, ב; וכן פשטות דבריו בהלי' מעשר שני ג, ד), וכן פסק הראב"ה (תשובות וביאורי סוגיות, תתקצא ד"ה הערל) בשם ריב"א והסכים עמו. וכן פסק הסמ"ג (עשה רכו-רכט). וכן מבואר לכאורה בגמרא (פסחים סב, א) ש'בכל הזבחים ערל וטמא משלחין קרבנותיהן, ואילו בפסח ערל וטמא אין משלחין פסחיהן', הרי שערל אינו נכנס לעזרה, ולכן גם כשהוא מביא עולה וחטאת שבכל מקרה אין לבעלים חלק בהן, הוא אינו מביאן בעצמו לעזרה אלא משלחן. ויעוין עוד בגמרא ובראשונים (יבמות עב, ב), ששם נאמר הדין דערל אסור בעזרה כדין מוסכם, ובמלחמות ה' (שבת נג, א-ב בדפי הרי"ף), ובמרומי שדה דלקמן.

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

ואין דרך רחוקה לטמא – דכיון שחייב הכתוב טמא, [אין] לפוטרו מטעם שהוא בדרך רחוקה. דכיון שאינו יכול לשחוט פסחו אלא על ידי אחרים, גם עכשיו יעשה אותו על ידי אחרים. וכן ערל כר' עקיבא, דמרבי ערל כי טמא בפרק קמא דחגיגה (ד, ב).

ודבר תימא הוא קצת, כשהוא עומד חוץ לעזרה והוא ערל או טמא חייב בפסח, ואם ימול את עצמו או יטהר את עצמו יפטר. ומיהו דוגמתו מצינו כל הראוי לבילה בילה מעכבת בו וכל שאין ראוי לבילה אין בילה מעכבת בו. ועיקר טעמא כדפרישית.

מבואר בדבריו ש'עיקר טעמא' הוא 'כדפרישית', דהיינו מה שכתב בריש דבריו, ולא הטעם של הדימוי לבילה. וביאור דבריו בתירוץ הראשון הוא, שבאמת הערל אינו מחויב למול עצמו ובכך להיות ראוי לפסח (דומיא דראוי לבילה כפי שנקטו התוס', וכדברי ר"ח: 'אלמא אמרינן ליה קום מהול ועביד פסחא'), אלא הוא מחויב לעשות פסחו על ידי אחרים בעודו ערל. והוא הדין בטמא, שאינו מחויב להיטהר אלא להביא פסחו על ידי אחרים. ומכיוון שהערל והטמא מוכשרים להביא פסחם (על ידי אחרים), לכן הם מתחייבים כרת אם לא עשו זאת. ואין לזה קשר לדין ראוי לבילה, אלא זהו החיוב הרגיל של מי שיכול להביא פסחו ונמנע מכך. ולכן הר"ש כותב שהעיקר כטעמו הראשון, דיש בטעם זה כדי ליישב את ה'דבר תימא' שהעלה בסוף דבריו, ולדעתו יישוב זה עדיף על הדימוי לדין ראוי לבילה. והדברים מתאימים למה שהתבאר לעיל שישנו דוחק לכאורה בדימוי לדין ראוי לבילה.

ביאור הצל"ח בשיטת רבא

גם שיטתו של רבא צריכה עיון, וכבר עמד בזה הצל"ח (צד, ב ד"ה ועיין):
בברייתא שהביא רבא לא מובאת דעה המייחסת לר' אליעזר את דעתו של ר' עקיבא, אלא שתי דעות ששתיהן מנוגדות לר' עקיבא, וכיצד ניתן להסיק מכך שישנה דעה שלישית? אדרבה, מכך שלא הובאה דעה שלישית בברייתא, משמע שדעה כזו אינה קיימת. ומלבד זה, קצת קשה שרבא עצמו לא פירט את הוכחתו, ומפשטות לשונו 'תנאי היא דתניא' וכו' משמע שמחלוקת התנאים שהביא היא עצמה מיישבת את קושיית הגמרא באופן ישיר.

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

עוד הקשה הצ"ח (שם ד"ה ואע"ג) מלשון הרמב"ם (פיהמ"ש פסחים ט, ב) :
ור' אליעזר אומר : **אפילו היה בתוך ירושלים וחלה או שנתקלקל הלוחו**, ואינו יכול להכנס לעזרה בזמן ההקרבה, אלא יהיה סוף הזמן עם הגיעו לאסקופת העזרה, הרי דינו כדין מי שהיה בדרך רחוקה.

והנה, בתלמוד הבבלי לא מוזכרת בדעת ר' אליעזר כל טענת אונס, אלא רק מחלוקת האם ר' אליעזר פטר את מי שנמצא מ'חוץ לאכילתו' (מחוץ לירושלים) או מ'חוץ לעשייתו' (מחוץ לעזרה), כלומר מחוץ למקום ההקרבה. את התוספת 'וחלה או נתקלקל הלוחו' מבין הצ"ח כהגדרה הלקוחה על פי הבנה מחודשת בדברי הירושלמי, יעוין שם. אולם הצ"ח מציע שייתכן שהרמב"ם הבין כך גם בדעת ר' יוסי בר יהודה אליבא דר' אליעזר, שהובא בברייתא של רבא. וכך כתב הצ"ח :

ולכן נראה לפרש תנאי היא היינו תנא דמשנתנו אליבא דר' אליעזר, דמשמע דר' אליעזר ס"ל דזה מקרי רחוקה מצד המקום, ור' יוסי בר יהודה דברייתא אליבא דר' אליעזר דלא הזכיר שזה דרך רחוקה, אלא קאמר סתם חוץ לעשייתו. ופירש הרמב"ם דברי ר' אליעזר במשנתנו כפי מה דמוקי ליה בגמרא ואליבא דר' יוסי בר יהודה.

והיינו שגדר 'חוץ לעשייתו' אינו מרחק גרידא, אלא הגדרה מהותית של חוסר יכולת לעשות את הפסח. ולא פטר ר' אליעזר אלא דווקא כשאין יכולת להיכנס לעזרה, וזה יישוב הקושי מערל. דבאמת כשם שערל שלא מל חייב כרת, כך הנמצא בירושלים ולא נכנס לעזרה חייב כרת. ודין דרך רחוקה לא נאמר אלא על מי שאינו יכול להיכנס לעזרה.

דא עקא, לכאורה נראה שישנם כמה קשיים בפירוש זה :

(א) לא ברור מדוע עזב הרמב"ם את דעת התנא של המשנה ועירב בפירוש **למשנה** את דעת התנא **החלוק** על המשנה. ובשלמא אם הייתה הלכה כר' אליעזר אליבא דר' יוסי בר' יהודה, היה ניתן ליישב שהרמב"ם חתר להתאים

דבריו להלכה גם במחיר פירוש לא מדויק למשנה, אך הרמב"ם פסק להדיא כר' עקיבא, וכדלהלן.

(ב) הגמרא אומרת שהדין ד'בטמאים הלך אחר רוב העומדין בעזרה' מתאים דווקא לריבר"י. ואי איתא שריבר"י מצמצם את תחולת דברי ר' אליעזר רק לחולים וחגרים שאינם יכולים להיכנס לעזרה, לא ברור כיצד דין זה מתאים לדבריו. והרי בסתמא דמילתא, רובא דרובא של אלו שאינם עומדים בתוך העזרה אינם חולים וחגרים.

(ג) מהברייתא נראה שדין 'חוץ לעשייתו' נלמד ממעשר שני. ואם לא מדובר על מקום גרידא אלא על העמדת הדין בחולים וחגרים, קשה להבין כיצד הדבר נלמד ממעשר שני שבו אין הבדל בין בריא לחולה, והוא אינו קרב כלל אלא נאכל בירושלים.

(ד) במקור הדברים בספרי (בהעלותך, סט) מבואר שמקום עשייתו היינו מפתח העזרה ולפנים, ולא הגדרה של יכולת, דכך נאמר שם:
ר' אליעזר אומר: נאמר ריחוק מקום במעשר ונאמר ריחוק מקום בפסח. מה ריחוק מקום האמור במעשר חוץ למקום אכילתו, אף ריחוק מקום האמור בפסח חוץ למקום אכילתו. איזהו מקום אכילתו, מפתח ירושלים ולפנים.
ר' יהודה אומר משמו: נאמר ריחוק מקום במעשר ונאמר ריחוק מקום בפסח. מה ריחוק מקום האמור במעשר חוץ למקום הכשירו, אף ריחוק מקום האמור בפסח חוץ למקום הכשירו. ואיזה מקום הכשירו, מפתח העזרה ולפנים.¹⁵

אחר הדברים האלה, נראה שמה שהתקשה הצ"ח בדברי הרמב"ם, הוא דווקא לשיטתו הנ"ל שאין חיוב להתקרב מדרך רחוקה. אך לפי מה שהתבאר לעיל שיש חיוב כזה, יש ליישב בפשטות את הקושייה. דלא ברשיעי עסקינן, ומי שיכול להיכנס מדרך רחוקה מחויב בכך. ולכן הבין הרמב"ם שהמציאות

15. דברי ר' יהודה בשם ר' אליעזר מקבילים למובא בגמרא בשם ריבר"י בשם ר' אליעזר, ונראה שריבר"י קיבל את הדברים מאביו ר' יהודה.

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

הפשוטה שעליה מדבר ר' אליעזר היא בחולה. ואם כן, זכינו לראיה נוספת לכך שדין דרך רחוקה הוא דין של אונס ולא דין של פטור, ואף לר' אליעזר.

וכן כתב בפשוטות ובנחרצות בהר המוריה (הל' קרבן פסח ה, ט ד"ה חולה):
ולכאורה אמאי לא פירש כפשוטו, שכל שהיה חוץ לאסקופת העזרה אפילו היה בריא דינו כמו דרך רחוקה ופטור. ונראה לי כי זה **אין הדעת סובל כלל להאמר כן**, דאם כן איך שוחטין את הפסח על שלשה כתות, והא הכתות אחרונות הו"ל בדרך רחוקה כיון שאין נכנסים בעת התחלת השחיטה לאסקופת העזרה. ועוד, **דאם כן יפטרו כל ישראל מלעשות פסח**, שלא יכנסו לעזרה ויפטרו. אלא ודאי מיירי באונס שאירע לו, וס"ל כל שאירע לו אונס ולא יכול ליכנס בעזרה הרי זה בדרך רחוקה מיקרי, ולכן ס"ל לר' אליעזר דבכה"ג פטור מכרת אפילו שהזיד בשני. ולר' עקיבא זה לא מיקרי דרך רחוקה, רק אונס מיקרי.

ביאור המרומי שדה בשיטת רבא

במרומי שדה (שם ד"ה רבא) כתב הנצי"ב:

פירש"י ותוס' נראה דוחק. ונראה דרבא מודה לסברא, דאביי דדרך רחוקה לטהור ואין דרך רחוקה לטמא, אלא דכאן קשה סברא זו, כמו שהקשו התוס' ד"ה ואין. משום הכי העלה רבא דאתי כהאי תנא דחוץ לאכילתו היינו בירושלים, ואם כן אף על גב כשהוא ערל בירושלים אומרים לו קום מול, מכל מקום כשהוא חוץ לירושלים פטור, ואין אומרים לו קום מול. אבל לתנא דחוץ לשחיטתו ודאי קשה טובא, דאם הוא ערל בירושלים אומרים לו מול, ואם לא חייב כרת, וכשמל ולא עשה פסח הרי זה פטור. ואין לומר דערל חייב כשהוא עומד בעזרה, שהרי ערל כטמא, ואינו נכנס לעזרה. ואפילו אם עומד בעזרה, אם ימול עצמו הרי זה יוצא מן העזרה, ולא יעמוד בגילוי ערוה בעזרה, ואם כן ממה נפשך פטור.

מבואר בדבריו שתירוצו של רבא אינו עומד בפני עצמו, אלא כתוספת לתירוצו של אביי. דבאמת יש קושי בדברי אביי וכפי שהתקשו התוס', דיוצא שיש חיוב כרת אם לא מל, אף כאשר המילה אינה מכשירתו להביא פסח. ולכן הוסיף רבא שלחד מאן דאמר, לא נאמר דין דרך רחוקה דר' אליעזר אלא בנמצא

מחוץ לחומת ירושלים, ולא בנמצא בירושלים מחוץ לחומת העזרה. ולפי זה אפשר להעמיד את דין ערל שלא מל בכגון שנמצא בירושלים. ונמצא אפוא שתירוצו של אביי זקוק לרבה כדי שחיוב המילה של הערל יביא לאפשרות עשיית פסח, ורבה זקוק לתירוצו של אביי כדי לחלק בין הנמצא בדרך רחוקה שאינו חייב כרת אף כשיכול היה להיכנס ובין ערל שנמצא בירושלים שחייב כרת אם לא מל.

נראה לכאורה שגם ביישוב זה יש קשיים: ראשית, מפשטות לשון הגמרא נראה שאביי ורבה חולקים זה על זה, משום שהגמרא נוקטת את אותה לשון שבה היא מזכירה את מחלוקותיהם בכל מקום. שנית, הגמרא עצמה לא הקשתה את קושיית התוס', ולכאורה קשה להניח שבנתה את הסוגיה על סמך קושייה זו בלי לציין זאת. ואף שהקושיה אכן פשוטה ומתבקשת, סוף סוף הגמרא לא הזכירה אותה, ואין זה מרווח להוסיף למשא ומתן צדדים שלא נאמרו במפורש.¹⁶

ב. הכרעת ההלכה כר' עקיבא והיבטים הלכתיים נוספים

הכרעת ההלכה כר' עקיבא

הרמב"ם (הלי קרבן פסח ה, ח; פיהמ"ש פסחים ט, ב) פסק כר' עקיבא: 'אי זו היא דרך רחוקה, חמשה עשר מיל חוץ לחומת ירושלים'. הכסף משנה (שם) תלה זאת בכך שסתמא דגמרא הביאה את דברי עולא המבאר את דברי רבי עקיבא במשנה 'מן המודיעין ולחוץ' – כמרחק ט"ו מיל.

סיבה אפשרית נוספת לפסוק כרבי עקיבא היא הכלל שהלכה כר' עקיבא מחברו (עירובין מו, ב). ואף על פי שכמה תנאים חלוקים על ר' עקיבא, סתם ברייתא אזלא כמותו, וגם עולא סבור כמותו. ובבכורי יעקב (תוספת בכורים תרכה, ב ד"ה הרב) צוינו מקורות רבים לכך שהלכה כר' עקיבא לא רק מחברו

¹⁶ ויעוין עוד באגרות משה (או"ח א, קיז), בביאור דברי רבא.

אלא אף מר' אליעזר רבו, ובתוכם נידוננו. זאת ועוד, לפי הברייתא דערל, ייתכן שגם ר' אליעזר מודה לר' עקיבא בהגדרת דרך רחוקה, ובשונה מדעת ר' אליעזר המובאת במשנה. אף המאירי (פסחים צב, ב ד"ה ואיזו) כתב שהלכה כר' עקיבא. וכן נראה מדברי הרמב"ן בפירושו לתורה (במדבר ט, י):

כתב רש"י שהיה חוץ לאסקופת העזרה כל זמן השחיטה, והוא נרמז בנקוד כפי הדעת הזאת. ואני תמה עליו למה תפס לו שיטת רבי אליעזר, והנכון לתפוס בשיטתו של רבי עקיבא, מן המודיעים ולחוץ, וכן דעת האמוראים בגמרא (פסחים צג, ב), דאמר עולא: כל שאינו יכול ליכנס בשעת שחיטה. והוא פשוטו של מקרא, כי העומד בתחילת בין הערבים במקום שלא יגיע לעזרה בעת השחיטה, דרך רחוקה היא לו ופטור.

ואמנם רש"י (במדבר שם) הביא את פירושו של ר' אליעזר, וכפי שציין הרמב"ן. אך אין הכרע שכוונתו לפסוק הלכה, ולא מצאנו בדבריו לשון של הכרעה כפי שמצאנו בלשון הרמב"ן: 'והנכון לתפוס בשיטתו'.¹⁷

הזמן שבו חל דין דרך רחוקה

והנה, לעיל הובאה קביעתו של שעולא ש'מן המודיעין ולחוץ' הוא מרחק של ט"ו מיל. בגמרא (פסחים צג, ב) מבואר שמרחק ט"ו מיל הוא שיעור הילוך אדם בינוני **במחצית היום**, והגמרא קושרת את קביעתו של עולא להגדרתו את דרך רחוקה כמרחק שממנו אין יכולת להגיע ולהשתתף בקרבן הפסח (פסחים צג, ב):

17. ויעוין עוד במה שכתב הרא"ם (במדבר שם): 'ולא ידעתי מקום התימה מה הוא, שאם מפני שהלכה כרבי עקיבא מחבירו וכל שכן מרבי אליעזר, דשמותי הוא, שאני הכא דרבי יוסי, דנמוקו עמו, קאי כותיה. ואם מפני שהאמוראים בגמרא פסקו כרבי עקיבא, כבר הזכרנו פעמים רבות, שהרב ז"ל לא ישגיח, רק על המדרש הקרוב לפשוטו של מקרא, ומאחר שדברי רבי אליעזר הם קרובים לפשוטו של מקרא יותר מדברי רבי עקיבא, מפני שהנקודה בכל מקום מוציאה הדבר ממשמעותו, ועל כרחנו לומר גם פה, שמלת רחוקה אינה כמשמעה, תפש שטתו של רבי אליעזר והניח שטתו של רבי עקיבא, שהרי מזה הטעם עצמו תפש רבי יוסי דעתו של רבי אליעזר והניח דעתו של רבי עקיבא'.

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

אמר עולא: מן המודיעים לירושלים, חמשה עשר מילין הויא. סבר לה כי הא דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כמה מהלך אדם ביום – עשרה פרסאות; מעלות השחר ועד הנץ החמה חמשת מילין, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים חמשת מילין, פשו לה תלתין. חמיסר מצפרא לפלגא דיומא, וחמיסר מפלגא דיומא לאורתא.
עולא לטעמיה, דאמר עולא: אי זה הוא דרך רחוקה, כל שאין יכול ליכנס בשעת שחיטה.

הראשונים נחלקו בביאור כוונתו. לפי ר"ח (פסחים צג, ב ד"ה איזו), רש"י (שם ד"ה חמשה עשר), תוס' (שם ד"ה עולא וד"ה רב), ר"י מלוניל (פירוש המשנה שם ט, ב) והרמב"ן (בפירושו לתורה המצוטט לעיל), עולא שיער על פי המחצית השנייה של היום, כלומר מחצות היום עד השקיעה, ולפיכך **הזמן הקובע הוא חצות** יום י"ד בניסן, שהוא 'בין הערבים' האמור בתורה כתחילת זמן שחיטת הפסח, ומי שבזמן זה נמצא 'מן המודיעין ולחוץ' לא יספיק **להגיע לעזרה עד השקיעה** ולהשתתף בהקרבת הפסח. וכן משמע מדברי הרי"ד (פסקים; פסחים צד, א).

לעומתם, הרמב"ם (הלי קרבן פסח ה, ט) הבין שעולא שיער על פי המחצית הראשונה של היום, כלומר מזריחת החמה עד חצות היום, ולפיכך **כתב שהזמן הקובע הוא הנץ החמה**, ואע"פ שמהנץ החמה ועד השקיעה יכול אדם להגיע ממודיעין לירושלים, מכיוון שלא יוכל **להגיע** (בהליכה בנחת) **לעזרה לפני בין הערביים**¹⁸ ובהכרח יאחר את תחילת זמן שחיטת הפסח, די בכך, וחל עליו דין דרך רחוקה.¹⁹

18. זו לשון הרמב"ם: 'מי שהיה בינו ובין ירושלים יום ארבעה עשר עם עליית השמש חמשה עשר מיל או יתר, הרי זה בדרך רחוקה. היה בינו ובינה פחות מזה, אינו בדרך רחוקה, מפני שיכול להגיע לירושלים אחר חצות כשיהלך ברגליו בנחת.'

19. יעוין בביאור שיטת הרמב"ם במקורות שצוינו בספר המפתח, וכן יעוין במאמרו של הרב יחזקאל סרנא: בד"ן דרך רחוקה, מוריה שנה א גיליון א (טבת תשכ"ט) עמ' ט-יג.

דין הנמצא בדרך רחוקה והתקרב בזריזות

והנה, נחלקו אמוראים (פסחים צב, ב) בנוגע לדינו של מי ששחטו וזרקו עליו בעודו בדרך רחוקה:

איתמר: היה בדרך רחוקה, ושחטו וזרקו עליו – רב נחמן אמר: הורצה; רב ששת אמר: לא הורצה. רב נחמן אמר: הורצה, מיחס הוא דחס רחמנא עליו, ואי עביד תבא עליו ברכה. ורב ששת אמר: לא הורצה, מידחא דחייה רחמנא כטמא.

לפי רב ששת לא הורצה וחייב בפסח שני, וכן פסק הרמב"ם (קרבן פסח ה, ג); ולפי רב נחמן הורצה ופטור, וכן כתב הרמב"ן (במדבר ט, י). המנחת חינוך (שפ, א) הקשה מדוע פסק הרמב"ן כרב נחמן, והרי קי"ל דהלכה כרב ששת באיסורי.²⁰ ויעוין עוד בזה בשערי היכל (פסחים מערכה קנב).

האחרונים נקטו במחלוקת זו כדברי הרמב"ם, ולפי זה, עסקו בשאלת דינו של מי שהיה בדרך רחוקה עם עליית השמש של יום י"ד, אך התקרב במהירות ונכנס לירושלים עוד בטרם החל זמן שחיטת הפסח – האם כיוון שכבר נדחה מעיקרא מהפסח שוב אינו חוזר ונראה, או שמא אין בו דיחוי ורשאי לעשות את הפסח? השפת אמת (פסחים צד, א ד"ה וא"י) הסתפק בזה, ואילו הקרית ספר (ה' קרבן פסח פ"ה) הכריע שמחויב לעשות את פסחו:

ונראה דאפילו היה רחוק יותר מט"ו מיל ורץ בסוסים ובפרדים והגיע בשעת שחיטה ולא שחט דהוי מזיד וחייב, דתניא התם: תנו רבנן: היה עומד חוץ למודיעים ויכול ליכנס בסוסים ובפרדים יכול יהא חייב, תלמוד לומר 'ובדרך לא היה, והלא היה בדרך. ופירש רש"י: יכול יהא חייב כרת אם לא הגיע לעזרה בשעת שחיטה כיון שהיה יכול להגיע בסוסים כדאמרן, תלמוד לומר: 'ובדרך לא היה', והלא היה, דחוץ למודיעים דרך רחוקה היא. משמע דמשום דלא הגיע הוא דאינו חייב, הא אם הגיע בשעת שחיטה והזיד ולא שחט חייב.

20. רי"ף (שבת מז, א בדפיו; סנהדרין ה, ב בדפיו בשם רבוותא), העיטור (ה' לולב צג, א) בשם רב האי, רא"ש (ברכות ו, לב) ועוד רבים. וכן כתבו בדעת הרמב"ם הכס"מ (ה' ביכורים יב, ו) והלח"מ (ה' תמידין ומוספין ד, א) ואחרונים נוספים.

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

לעומתו, החזו"א (או"ח סי' קכד לדף צג, ב) נקט שהדבר תלוי במחלוקת רש"י והרמב"ם:

[לשיטת רש"י] נראה דאם היה בדרך רחוקה בחצות ובא בסוסים ופרדים חייב להקריב פסחו, דלא שייך דחוי בבעלים. אבל הרמב"ם ז"ל (פ"ה ה"ט מק"פ) מפרש דשעור ט"ו מיל היינו מעלות השחר עד פלגא דיומא, וכל שאינו יכול ליכנס **בתחילת זמן שחיטה**, והיינו בחצות, נקרא דרך רחוקה. ומבואר מזה דאפילו אם נכנס אחר חצות לירושלים אינו חייב להביא פסחו, דאי איתא דאי נכנס לירושלים חייב אע"ג דנכנס אחר חצות, אם כן אין תלוי שעור דרך רחוקה בהיותו רחוק מתחילת היום כלום, אלא הכל תלוי במקום שהוא נמצא בחצות היום, שאם היה בתחילת היום רחוק ט"ו מילין ונכנס אחר כך תוך ט"ו מיל לא חשיב דרך רחוקה [...] ולפי זה אף אם זרקו עליו [=על הנמצא בהנף החמה בדרך רחוקה] לא הורצה.

וכבר קדמו המנחת חינוך (שפ, א ד"ה ואיזה דרך) שכתב כן בדעת הרמב"ם, ואף הגדיל לטעון (אף שתמה על הסברה שבעניין) שגם אם בפועל נכנס לירושלים קודם חצות, אינו יכול לעשות הפסח ביום ההוא:

ונראה דלאו דוקא, אפילו בא בעצמו במרוצה על סוסים בתוך זמן שחיטה, מכל מקום כיון שהיה בתחילת זמן שחיטה רחוק אם מהלך בנחת, הוי ליה בדרך רחוקה, דגזרה התורה דאינו עושה פסח ראשון כמו טמא ורחמנא דחיה, אם כן לא מהני עשייתו אפילו בא בעצמו, דמה לי הוא ומה לי שלוחו. והר"מ כאן פ' דבר זה כר"ש.

והנה לפי שיטת הר"מ, דדרך רחוקה הוי אם הוא בערב פסח בעליית השמש רחוק חמשה עשר מיל דאינו יכול ליכנס בתחילת שחיטה, אם כן גם כן נראה אפילו בא במרוצה **קודם חצות** אינו עושה הפסח, ואפילו עשה לא הורצה, כיון דלדעתו זה הוי דרך רחוקה, ודרך רחוקה רחמנא דחיה, ודרך רחוקה הוי כל שאינו יכול להגיע בנחת, לכל מר כדאית ליה, כמבואר בר"מ כאן. ומכל מקום דבר זה צ"ע, כיון דהוא בעזרה קודם זמן שחיטה, למה לא ישחט. אך כיון דדעת הר"מ דזה הוי דרך רחוקה, אם כן כך גזירת הכתוב. וכבר כתבתי בשם ספר ברכת הזבח דשיטת הר"מ הוא חידוש.

ובאמת כל הוכחת הקרית ספר לדבריו היא מלשון רש"י, ולפי דברי החזו"א אין ללמוד בזה מדברי רש"י לדברי הרמב"ם. ומדברי החזו"א והמנ"י עולה שישנה השלכה שלישית לדין דרך רחוקה מלבד שני הדינים שצוינו בתחילת הסימן, והיא שלפי הרמב"ם הנמצא בדרך רחוקה בהנף החמה של יום י"ד בניסן הופקע מהקרבת הפסח, ואף אם יתקרב ויגיע לירושלים לא יוכל לעשות את הקרבן.²¹ אמנם באבי עזרי (הל' קרבן פסח ה, ג) תמה על המנחת חינוך והאריך לטעון שהכניסה לירושלים מפקיעה את דין דרך רחוקה, וסיים:

ואיני יודע למה ליה לחדש דין כזה ולכתוב ונראה שלא דוקא, ולהתפלא על דין זה. ופשוט כמו שכתבתי.

שיעור דרך רחוקה בזמננו

לפי כל האמור, יש לדון מהי הגדרת דרך רחוקה בזמננו. כאמור לעיל, מבואר בגמרא שהמרחק של חמישה עשר מיל נקבע על פי קצב הליכת אדם. אמנם מפשט הכתוב: בדרך רחוקה, וכן מאמירתו של עולא שמה שקובע הוא היכולת להגיע בפועל ולהשתתף בשחיטת הפסח, נראה שהמרחק של ט"ו מיל, שנקבע ע"פ הליכת אדם ברגליו, נקבע על פי המציאות הרווחת בתקופת חז"ל שהיו רגילים ללכת מרחקים כאלו ברגל. ולפי זה יש מקום לחלק בין זמנם לזמננו, שכן בימינו רוב האנשים אינם רגילים ללכת מרחקים כאלו ברגל, אלא בנסיעה ברכב, ולכן גם הגדרת דרך רחוקה צריכה לכאורה להתעדכן בהתאם.

אולם אין בזה הכרע, דייתכן ששיעור דרך רחוקה אינו משתנה מדור לדור, והוא נקבע לפי קצב ההליכה שהיה בזמן שניתנה התורה, ולפי הבנה זו אין משמעות הלכתית לשינויים בדרכם של בני אדם בעניין זה.

21. ויעוין עוד בשאגת אריה (סי' יז) שהאריך לתמוה על שיטת הרמב"ם, ובין היתר התקשה בכך שדין דרך רחוקה נקבע לפי זמן שאינו זמן עשיית הפסח, ודווקא למיקום שבזמן עשיית הפסח אין משמעות לעניין זה. ויעוין עוד באחרונים נוספים שצוינו בספר המפתח על הרמב"ם (הל' קרבן פסח שם).

והנה, בהלכות אבלות מצוי דיון קרוב מאוד לנידוננו, ויש לדון אם ניתן לדמות מילתא למילתא. בגמרא (מו"ק כא, ב) נאמר שאם אחד האבלים הגיע במהלך ימי השבעה ממקום קרוב הוא מצטרף לשאר האבלים ומונה עמהם את ימי השבעה, אך אם הגיע ממקום רחוק מונה את ימי השבעה משעה שהגיע. ובגדר 'מקום רחוק' כתב בה"ג (ח"א עמ' 429 במהד' מקי"נ ועמ' רמו במהד' מכוון ירושלים) שהוא מקום המרוחק יותר מכדי הילוך יום (מעלות השחר עד צאת הכוכבים), שהוא עשר פרסאות (40 מיל):

וכמה מקום קרוב, עשרה פרסי סאגיא דחד יומא, כיון דאילו שמע ביומא קמא הוה מצי מייתי כמה דהוה איתיה מעיקרא דמי.

כן כתבו ראשונים נוספים (רמב"ם הל' אבל ז, ד; סמ"ג עשה דרבנן ב; רא"ש מו"ק ג, לח, ובתוספותיו שם ד"ה הא, וכן פשטות דברי השואל בשו"ת הרא"ש כז, ד; ח"י הר"ן חולין נ, א ד"ה ואין; אורחות חיים הל' אבל אות יז וכלבו סי קיד; אגודה חולין נ, א; המגיה לספר הנייר, ט; טושי"ע יו"ד שעה, ח).

לפני כמאה וחמישים שנה החלו הפוסקים לדון בשינוי הגדרת מקום רחוק לעניין אבלות בעקבות שיפור דרכי התחבורה. בחזון עובדיה (אבלות ג, עמ' קפא-קפה) האריך בזה ואסף מקורות רבים מספור מדברי האחרונים שדנו בזה, והעולה מדבריו שהסכמת רוב האחרונים שכל שבאפשרותו להגיע תוך יום אחד, דינו כבא ממקום קרוב ומונה עם שאר האבלים, אף שהמרחק גדול יותר מעשר פרסאות, ושכן המנהג בזמננו. וכך הכריע שם למעשה.

אמנם יש לדון אם ניתן ללמוד מאבלות לפסח, דמדברי האחרונים שעסקו בהגדרת דרך רחוקה לעניין אבלות עולה שישנן שלוש סיבות לחלק בין אבלות לפסח: ראשית, בנוגע לפסח נאמר להדיא בגמרא שהנמצא ממודיעין ולחוץ חשוב בדרך רחוקה אף שבידו להגיע לירושלים על ידי סוסים ופרדים, ומשמע שהמקור לכך הוא גזירת הכתוב מקומית שנאמרה דווקא בנושא לפסח ואינה נוגעת לאבלות (יתלמוד לומר 'ובדרך לא היה', והלא היה בדרך'). ולפי זה ניתן להבין שבפסח הולכים לפי הגדרה שקבעה התורה ולא לפי היכולת המציאותית להגיע לירושלים תוך חצי יום. שנית, רבים מהאחרונים הכריעו כך באבל משום

פסח לה' | סימן ב
גדרי דרך רחוקה ויישומם בזמננו

שהלכה כמקל באבל; ובפסח לא נאמר כלל זה, וזו גם לא בהכרח קולא להיחשב בדרך קרובה. שלישית, בפסח נאמר להדיא בחז"ל שיעור של מרחק מסוים וקשה לשנותו, ואילו באבלות רק הגאונים כתבו את השיעור, וניתן לשנותו יותר בקלות.

ועם זאת, נראה שנטיית רוב האחרונים המובאים שם היא להתחשב באופני התחבורה שבזמננו בנוגע לאבלות, לא רק בגלל שלוש הסיבות המוזכרות לעיל, אלא גם ובעיקר מכוח הסברה שנותנת שדור דור ודרכי התחבורה שלו. ולפי זה, מה שנאמר בגמרא שיכולת הגעה מהירה בעזרת סוסים ופרדים אינה יוצרת חיוב בפסח, היינו משום שזו הייתה צורת הגעה חריגה מהמקובל, אך בימינו, שדווקא ההליכה הרגלית למרחקים כאלו היא החריגה מהמקובל, והדרך המקובלת והרווחת לתנועה בין-עירונית היא באמצעות רכב, וכך דרכם של רוב ככל האנשים – יש להתאים את הגדרת דרך רחוקה למציאות המקובלת. וכך סבר תחילה לומר התפארת ישראל (הלכתא גבירתא פסחים ט, א-ב):

וכשנזכה לעשות הפסח אי"ה בזמנינו, שהמציאו התחבולה להלך במהירות על ידי שבילי ברזל, איישענבאהן [=מסילות], ויהיה שם אייזענבאהן [=רכבת], אזי יהיה דין דרך רחוקה משונה ממה שקבעה המשנה, על פי בית דין הגדול שיהיה אז אי"ה בירושלים תוב"ב.

אולם, בהערה בשולי הדף חזר בו וכתב:

עתה הדרנא בי, מפני שנזכרתי בגמרא פסחים (דף צד, א): תנו רבנן: היה עומד חוץ למודיעים ויכול לכנס בסוסים ובפרדים, יכול יהא חייב; תלמוד לומר: 'ובדרך לא היה'.²²

אמנם על פי מה שהתבאר, ייתכן שחזרתו של התפארת ישראל מדבריו נבעה מהעובדה שבזמנו (לפני כמאתיים שנה) רק 'המציאו התחבולה' להשתמש

22. ובשו"ת שיח יצחק (סי' ס) כתב לסייע לדבריו הללו מלשון התורה: 'בדרך רחוקה לכם', ודייק מהמילה לכם שדרך רחוקה נקבעת לפי דורות שבהם לא היו מסילות ברזל.

ברכת²³, אך הוא טרם הפך לכלי תחבורה זמין לציבור. וייתכן אפוא שבזמננו, כאשר אין אפילו 'אחד מעיר ושניים ממשפחה' שהולכים ברגלם מעיר לעיר – אף הוא יודה שהגדרת דרך רחוקה נקבעת לפי נסיעה באמצעי התחבורה המקובלים. וכעין זה הכריעו בקרבן פסח כהלכתו (פסח שני כהלכתו, סעיף יא עמ' רמג-רמו) ובספר והשב את העבודה (א, יד). ויעוין עוד בשערי היכל (פסחים מערכה קנד), שציין מקורות נוספים בעניין זה.

התחשבות בעיקולים, בפקקים וברמזורים

בהמשך הברייתא (פסחים צד, א) נאמר:

היה עומד לפניו מן המודיעים ואין יכול ליכנס מפני גמלים וקרונות המעכבות אותו, יכול לא יהא חייב: תלמוד לומר: 'ובדרך לא היה' – והרי לא היה בדרך.

כלומר, חסימות שאינן חלק מהדרך עצמה, כגון גמלים וקרונות, חשובות ככל אונס שבתורה, אך אינן כלולות בדין דרך רחוקה. דרכם של כבישים שיש בהם עיקולים ורמזורים, ובשעות עומס גם פקקים. האם העיכוב הנגרם מהם נחשב כחלק מהדרך, או שמא אף הם מוגדרים כאונס חיצוני?

החזו"א (או"ח ס"י קד לדף צד, א) הסתפק לגבי מקרה של אדם שנתקל בנהר ונאלץ להקיפו, האם תוספת הדרך שהלך מצטרפת לט"ו מיל כדי לפוטרו מדין דרך רחוקה:

יש לעיין היה עומד מן המודיעים ולפניהם והפסיקו נהר, אי הוי כהפסיקו גמלים ולא חשיב דרך רחוקה, או דלמא כיון דעיקר דרכו הוא בהקפת הנהר שהוא יותר מט"ו מיל חשיב דרך רחוקה, והפסיקוהו גמלים שאני, דאינו אלא מקרה ועראי. ועיין תוס' צג ע"ב ד"ה רב יהודה, ויש לומר דאסתתום דרכים כו'.

יש דמיון בין ספקו של החזו"א ובין נידונו: הנהר אינו 'דרך מקרה ועראי' אלא גורם הקובע את תוואי הדרך בפועל לכל ההולכים בה. כך גם הרמזורים

23. השימוש ברכבת ככלי תחבורה ציבורי החל בשנת תקפ"ט, שמונה שנים לפני פטירת התפארת ישראל בתקצ"ז.

והעיקולים, ובימינו גם הפקקים אינם 'דרך מקרה ועראי' אלא מציאות קבועה ולעתים רבות צפויה מראש. ולכן יש מקום לחלק בין עיכובים הנובעים מתוואי הדרך המעשי ובין עיכוב של 'הפסיקה גמלים', ולהגדיר את דיני דרך רחוקה מתוך התחשבות בנהר, ובזמננו מתוך התחשבות בגורמים נוספים. אולם החזו"א לא הכריע בספקו.

דרך רחוקה – מירושלים או מהעזרה?

יש לדון גם בעניין נוסף הנוגע להגדרת דרך רחוקה. לשון הגמרא (פסחים צג, ב) היא:

אמר עולא: מן המודיעים לירושלים חמשה עשר מילין הוא.

מפשטות הדברים נראה שדין דרך רחוקה נקבע לפי הריחוק מירושלים ולא לפי הריחוק מהעזרה. וכן מפורש יוצא מדברי הרמב"ם (הל' קרבן פסח ה, ח-ט). וכן נקטו השפת אמת (שם מט, א על תוד"ה אם; וכן שם צג, ב סד"ה אמר²⁴) והדברי מלכיאל (ב, צט, יג). וטעם הדבר הוא שדי להימצא בירושלים כדי לאכול את הפסח, ואין צורך שכל אחד ואחד מבני החבורה יימצא בתוך העזרה. ואף שהקובע הוא התחלת או סוף זמן השחיטה, אין הכרח שכל בני החבורה יימצאו בעזרה, אך יש צורך שכשותפים בהקרבה, הם יוכלו להגיע לירושלים המקודשת שהיא מקום אכילת הקרבן כבר בשעת השחיטה. אולם הרש"ש (צג, ב ד"ה גמרא) כתב שירושלים לאו דווקא והכוונה לעזרה. ולפי שיטת הרמב"ם וסיעתו, נראה שאם בעתיד תורחב קדושת ירושלים לכל העיר החדשה, תימדד דרך רחוקה מהכניסה לעיר החדשה. ויעוין עוד בשערי היכל (פסחים מערכה קנד) בעניין קביעת מקום המודיעין.

24. ומה שהציע שם בריש דבריו שאולי העזרה נמצאת בקצה המערבי של ירושלים וממילא אין כל הבדל בין המרחק ממודיעין לירושלים ובין המרחק ממודיעין לעזרה, לכאורה אינו מתאים למציאות, שהר הבית נמצא בקצה המזרחי של העיר. ואכן בסוף הדיבור צידד שמודדים מירושלים ולא מהעזרה, וכפי שכתב גם בדף מט. מיהו, אולי בזמן הבית לא הייתה תוספת של ממש ממערב (או מצפון מערב) להר הבית, משום שעיקר העיר הייתה בדרומו, והבא ממודיעין בא מצפון מערב. וצ"ע.

סיכום ומסקנות

(א) המתגורר בריחוק מקום מירושלים מחויב בהקרבת קרבן פסח, ואינו נפטר מדין דרך רחוקה. משמעות דין דרך רחוקה היא פטור מכרת, והגדרת האדם כדחוי מן הפסח הראשון אל חיוב בפסח שני, אם היה בדרך רחוקה בזמן ההקרבה.

(ב) ההגדרה העקרונית של דרך רחוקה היא מן המודיעין ולחוץ, כדעת ר' עקיבא.

(ג) מדברי הגמרא משמע שההגדרה תלויה ביכולת הגעה בפועל לשחיטת הפסח, וממילא הסברא נותנת שהיא תשתנה לפי דרכי התעבורה הבין-עירוניות, וכפי שנקטו רוב האחרונים להלכה בעניין דרך רחוקה באבלות. לפי זה נראה שיש לקבוע את שיעור דרך רחוקה לפי קצב הנסיעה במכונית. וצריך עיון כיצד להתייחס לעיקולים, לפקקים ולרמזורים.

(ד) במקרה של אדם שנמצא בריחוק מקום רק בבוקר י"ד בניסן, אך בחצות היום כבר יימצא מן המודיעים ולפנים, יש לצרף לאמור לעיל את שיטת רש"י ורוב הראשונים הסבורים ששיעור דרך רחוקה נקבע בחצות היום.

(ה) נחלקו האחרונים האם הנמצא בדרך רחוקה והתקרב ובא לירושלים יכול לעשות פסח או שכבר נדחה ממנו. וגם בזה, אם בחצות היום כבר נכנס מן המודיעין ולפנים מצטרפת שיטת רש"י ורוב הראשונים הנ"ל לחיבו.

(ו) נחלקו האחרונים אם שיעור דרך רחוקה נמדד מירושלים או מהעזרה, ומפשטות הגמרא נראה שהשיעור נמדד מירושלים, וכן נראה מדברי הרמב"ם, ולפי זה נראה שכאשר תורחב קדושת ירושלים, תימדד דרך רחוקה מקצה העיר החדשה והמקודשת.

(ז) שאלה נוספת שלא נידונה כאן היא כיצד בדיוק לחשב את זמן הנסיעה לעניין דרך רחוקה: והרי יש שנוסעים ברכבם הפרטי, יש שנוסעים ברכבת, יש שנוסעים בתחבורה ציבורית ויש שנוסעים בטרמפים. לכל אחד מאמצעי התחבורה יש יתרונות וחסרונות, ולכל אחד נדרש פרק זמן אחר כדי להגיע לירושלים. נדרש אפוא לקבוע באופן מדויק ומעשי יותר מהו המרחק שנחשב לדרך רחוקה.

(ח) שאלה נוספת שלא נידונה היא כיצד נקבע מהי דרך רחוקה בערב פסח שחל בשבת. ויעוין בזה בשער הקרבן (פ"ב הערה 18).

(ט) לסיום, נעתיק את דבריו של המשנה הלכות (יד, רח"ט):

ובשלהי המכתב מה שאני מסתפק שאי"ה אם יבא משיח צדקינו ערב פסח השתא, ואנן בגולה בעוונותינו הרבים, ובארץ ישראל יעשו קרבן פסח, אם ימנו למי שהוא בחו"ל על קרבן פסח בחבורה הנמנים עליו, והוא בא יבא עד הלילה על ידי אוירון או ענני כבוד, אם יבא לאחר ההקרבה אם יוכל לאכול עמהם. ובתרגום יונתן (שמות יט, ד) מבואר דבאו ממצרים ערב פסח להקריב קרבן פסח, ומשמע דבאו כולם שמה. ולכאורה אמאי לא דיי שבאו המקריבים ויחזרו. על כל פנים, אם ידוע למעלת כבודו בזה יודיענו, או שאז ישאל השאלה למשיח צדקינו **ואם זה אפשרי, אז אי"ה אם יבא משיח צדקינו הנני מבקש שתמנו אותנו בכלל החבורה** (ולפי דעת התוס' פסחים דף ג' קבלו כל אדם שבקש להיות נמנה וכן נראה לכאורה בגמ' דף צ'). ונזכה לאכול שם מן הזבחים ומן הפסחים השתא בארעא דישראל בביאת משיח צדקינו אמן.